

o przeszłości powiatu gostynińskiego

MARIAN CHUDZYŃSKI

Ślady kultury ludzkiej na obszarze Mazowsza sięgają około 14 — 12 tysięcy lat temu.

Najstarsze dowody działalności człowieka znalezione na naszych terenach pochodzą z okresu starszej epoki kamiennej w miejscowości Świdry Wielkie, pow. Otwock i w Wieliszewie, pow. Nowy Dwór¹⁾.

Paleolit, czyli epoka kamienia starszego był wyjątkowo trudnym okresem w życiu człowieka pierwotnego. Człowiek żył w surowym klimacie, który był wynikiem ustępującego lodowca.

Paleolityczni łowcy reniferów zakładali swoje krótkotrwałe obozowiska również i w okolicach Płocka, po prawej i lewej stronie Wisły. W pow. gostynińskim odkryto stanowisko paleolityczne w Tokarach-Rąbierzu. Stanowisko tokarskie badał w latach 1959—1960 Stefan Karol Kozłowski.²⁾ S. Kozłowski przebadał cały teren piaszczysty, leżący na południowy zachód od drogi Radziwie-Dobrzyków. W czasie badań znaleziono zabytki krzemienne z paleolitu, mezolitu i neolitu, z tym że nieliczne zabytki paleolityczne wystąpiły tylko na jednym miejscu wydmy w Tokarach-Rąbierzu. S. Kozłowski podaje dokładny opis i analizę zebranych materiałów. Datuje znalezisko na schyłek paleolitu. W wyniku przeprowadzonej analizy materiałów autor zalicza zespół z Tokar-Rąbierza do cyklu mazowszańskiego, jako osobny przemysł, który

nazywa tokarskim. Warto tu jeszcze dodać, że stanowisko w Tokarach-Rąbierzu zainteresowało wielu archeologów³⁾.

W następnej epoce historycznej w neolicie, tj. w młodszej epoce kamiennej (około 4000 lat p. n. e.) pojawiają się na terenie Mazowsza luźni, które prowadzą już osiadły tryb życia oraz znają uprawę roli i hodowlę bydła. W dalszym jednak ciągu używane są narzędzia krzemienne. Z tego okresu pochodzą odkopane przez archeologów kamienne grobowce z pochówkami szkieletowymi hodowców bydła kultury amfor kulistych w Małoszewku i Grodkowie w powiecie płockim⁴⁾.

Również na terenie ziemi gostynińskiej znajduje się wiele śladów pobytu człowieka okresu neolitu. G. Proniewski w pracy „Pobrzeże Wisły w najbliższej okolicy Płocka pod względem archeologicznym”⁵⁾, wymienia stanowiska neolityczne w Tokarach-Rąbierzu, między Budami a Ciechomicami oraz w Popłacinie.

W roku 1923 Roman Jakimowicz, dyrektor Muzeum Archeologicznego w Warszawie odkrył także i w pasie nadwiślańskim wiele stanowisk krzemienych, z których większość pochodziła zapewne z neolitu⁶⁾. Oto kilka przykładów podanych przez Jakimowicza. W Krakówce koło Gór w znajdującej się tu wydmy położonej na wschód od szosy prowadzącej z Płocka do Gosty-

Blota i bagna wzmacniały obronność zamku

nina, w jej części zachodniej odkryto stanowisko krzemienne. W miejscowości Dzierżazna (gromada Łąck) we wschodniej części wydmy natrafiono na odpadki krzemienne. Niezwykle bogate stanowisko krzemienne odkrył Jakimowicz w znanych już nam Tokarach. W Dobrzykowie na piaskach koło cmentarza znaleziono pozostałości krzemienne. Poza tym w Korzeniówce Nowej i Starej odkopano również stanowiska krzemienne, w pierwszej dwa, w drugiej jedno⁷⁾.

Kilka lat temu odkryto ślady młodszych osad wydmowych tzw. kultury ceramiki sznurowej w Karolewie pow. Gostynin z około 2500 lat p. n. e.⁸⁾. Odkopano tu szczątki glinianych naczyń, narzędzi krzemiennych i kościanych. Wykopiska w Małoszewie i Grodkowie oraz Karolewie dostarczyły dowodów świadczących za koczowniczo-hodowlanym charakterem ludności kultury amfor kulistych i kultury sznurowej, jak również za jej rodowo-patriarchalnym ustrojem, znajdującym swój wyraz m. in. w zbiorowym charakterze pochówków⁹⁾.

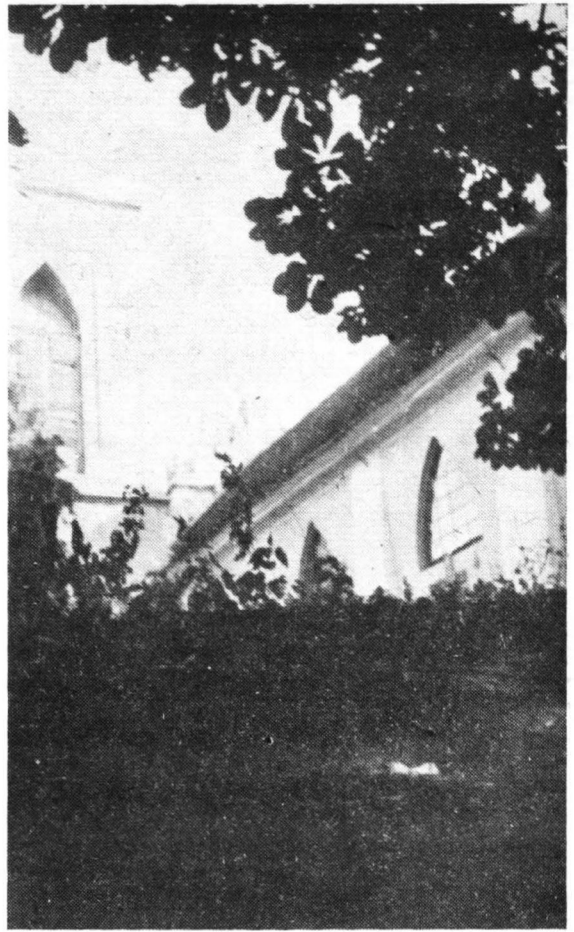
W latach 1700—700 p. n. e. na ziemiach polskich mamy epokę brązu. Około r. 1300 wyodrębniła się na naszych ziemiach, a więc i Mazowszu tzw. kultura łużycka. Ludność żyjąca w tym czasie uważana jest za przodków Słowian. Jak dotąd nie mamy prawie żadnych znalezisk archeologicznych na terenie powiatu gostynińskiego z okresu kultury łużyckiej. Prawdopodobnie i z tego okresu ziemia gostynińska kryje w sobie sporo zabytków kultury materialnej i czeka na łopatę archeologa. Znaleziska z epoki brązu znamy tylko z Krakówki¹⁰⁾ i Czermna¹¹⁾.

Około roku 400 p. n. e. zaczyna się na Mazowszuczesna epoka żelaza. Z tego okresu liczne groby skrzynkowe odkryto w Luszynie, Stępowie¹²⁾ i Duninowie Starym¹³⁾.

Na terenie ziemi gostynińskiej już w okresie międzywojennym odkryto znaczną ilość stanowisk z okresu późnolatyńskiego i rzymskiego (lata I wiek p. n. e. i do I wieku n. e.). Większość jednak stanowisk jest reprezentowana bardzo znikomymi relikami, które nie zawsze są ściśle datowane. Dopiero stanowiska odkryte w ostatnim 10-leciu były starannie badane i opracowane. W sumie na omawianym terenie mamy kilka odkrytych stanowisk archeologicznych pochodzących z okresu rzymskiego.

Do nich należy zaliczyć skarb w Gostyninie, cmentarzyska w Luszynie, Ciechomicach i Korzeniu w pow. Gostynin, zaś w powiecie kutnowskim — Kutno i Żychlin¹⁴⁾. Wykopano skarb w Gostyninie, który składał się z 83 denarów rzymskich, w tym Nerona (1 szt.) Wespazjana (17), Tytusa (3), Trajana (21), Hadriana (3)¹⁵⁾.

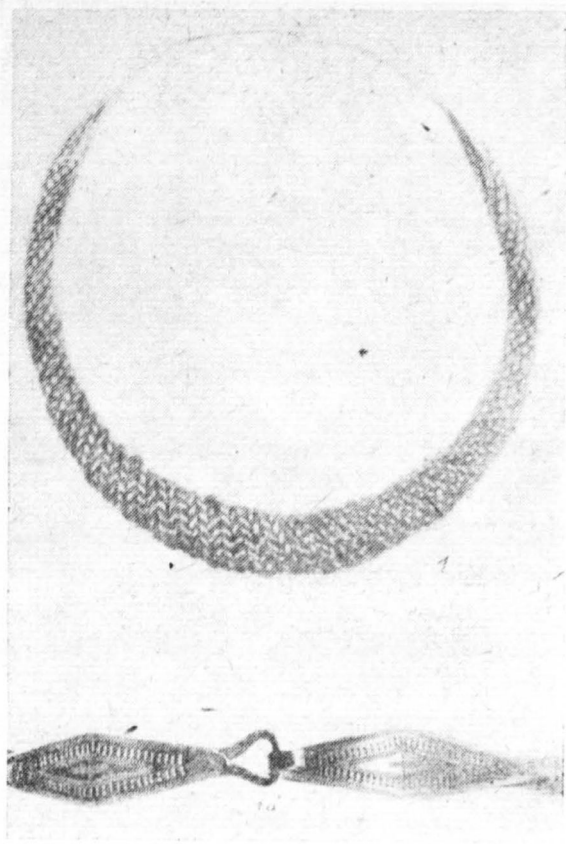
Cmentarzyska w Luszynie i w pobliskim Stępowie pochodzą prawdopodobnie z I-III w.n.e.¹⁶⁾. Warto tu jeszcze dodać, że w parku luszynskim, w pobliżu niewielkiego stawu leży grupa głazów, z których największy z różnymi znakami, zdradza swoje prawdopodobnie prehistoryczne

Fragment zamku książąt mazowieckich w Gostyninie

rytualne przeznaczenie¹⁷⁾. W Ciechomicach w grobie wojownika w okresie międzywojennym odkryto między innymi cedzidło brązowe produkcji włoskiej, kociołek brązowy skośnie żłobkowany. Znalezisko pochodzi z późniejszego okresu rzymskiego¹⁸⁾. Przed wojną znajdowało się w zbiorach Muzeum Towarzystwa Naukowego Płockiego. Przypuszcza się, że przez ziemie gostynińskie mógł biec szlak handlowy kupców rzymskich wzdłuż Słudwi oraz prawo i lewo-brzeżnej Skrwy lub Wisłą do Drwęcy i kierował się w okolice Brodnicy i Nowego Miasta Lubawskiego lub w kierunku obszarów północnego Mazowsza, Pojezierza Mazurskiego i dalej do Sambii¹⁹⁾. Stanowiska z tego obszaru datowane są na koniec II i początek III w.. Z tego właśnie okresu pochodzą wymienione wyżej importy z Ciechomic oraz skarb w Gostyninie.

Niezwykle cennego odkrycia dokonali archeolodzy w Korzeniu²⁰⁾. Stanowisko archeologiczne odkryte w tej miejscowości pochodzi również z okresu późnorzymskiego. Odkrył tu cmentarzysko ciało-palne (ok. 60 grobów) oznaczające się dużym odsetkiem pochówków zbiorowych jednopopielnicowych. Wszystkie groby były bogato wyposażone w rzadko spotykaną na Mazowszu tzw. „ceramikę siwą” obtaczaną na kole. W

Naszyjnik ze skarbu w Sejkowicach

jednym z grobów odkryto żelazną piłkę do cięcia drzewa²¹). Odkrycie to świadczy o tym, że piłka znana była już wśród narzędzi wczesnośrednio-wiecznych.

Badania wykopaliskowe ukazały też różne formy pochowków. Groby otoczone były ułożonymi z kamienia krągami, a kurhany kryły w sobie tzw. płaszcze kamienne²²). Poza tym na terenie cmentarzyska w Korzeniu odkryto znaczną ilość ceramiki toczonej, broni i ozdób oraz narzędzia metalowe²³). Wykopaliska w Korzeniu świadczą dobitnie, że ziemia gostynińska była już poważnie zaawansowana w rozwoju gospodarczym nie pozostając w tyle za innymi regionami Mazowsza i kraju. Z okresu rzymskiego pochodzi też młot kamienny znaleziony w Grabiu Polskim. Jest wykonany z amfibolitu sposobem ostukiwania. Datuje się go na I/III w. n. e.²⁴).

Z okresu wczesnego średniowiecza (V—XI w. n. e.) pochodzi niewątpliwie grodzisko znajdujące się w Gostyninie. Grodzisko to położone jest na południowo-wschód od centrum miasta, na wschód od rzeki Skrwy. Osada wczesnośrednio-wieczna w Gostyninie datowana jest przez K. Jażdżewskiego na lata 566—800²⁵). Poza tym na zachód od Gostynina w niewielkim od niego oddaleniu położone są trzy inne grodziska, ciągnące się pasem z północy na południe. Największe z nich znane jest pod nazwą „Dybanka”²⁶), o czym będzie mowa niżej.

Gród wczesno-średniowieczny w Gostyninie powstał na środku wąskiego wzgórza polodowcowego ciągnącego się po lewej stronie rzeki Skrwy, oddzielonego od niej błotami i bagnami. Miejsce to już z natury było obronne i dogodne na założenie osady-grodu. W okresie wczesnego średniowiecza była to sprawa bardzo ważna ze względu na rolę, jaką miały spełniać wówczas grody. Gród gostyniński nad Skrwą ma wygląd kolisto-owalny i tworzy jakby półwysp zbliżony do kopca. Kopiec ten może być grodziskiem, co możnaby ustalić przez badania archeologiczne. Ważnym powodem powstania grodu w Gostyninie było jego znaczenie ze względu na znajdujące się tu opole starodawna gminę słowiąską. Z tych dawnych wspólnot terytorialnych powstały późniejsze ziemie charakteryzujące się pewną specyfiką obyczajową, kulturalną i gospodarczą. Gród w Gostyninie stał się ośrodkiem władzy administracyjnej na całą ziemię gostynińską graniczącą z ziemiami łączycką, sochaczewską, kujawską i płocką. Prawdopodobnie od nazwiska pierwszego lub najbardziej zasłużonego naczelnika-starosty opola-Gosta osada otrzymała nazwę Gostynno, Gostynin²⁷). Gród w Gostyninie był podobnie jak wiele innych — ośrodkiem władzy administracyjno-wojskowej, społecznej i religijnej.

W czasie napadu wroga, do grodu chroniła się ludność z rozwijającego się podgrodzia oraz z pobliskich wsi i osad. Gród w Gostyninie miał bardzo poważne funkcje do spełnienia między innymi i dlatego, że znajdował się na pograniczu Mazowsza i Kujaw. Pierwotnie w drewnianym grodzie mieszkał dowódca wojskowy grodu, a potem przedstawiciel władzy książęcej czy królewskiej — kasztelan starosta grodowy. Gród gostyniński w średniowiecznych źródłach historycznych nazywa się często zamkiem. Położenie jego na wysokiej górze stawiało go w roli obserwatora w razie zbliżania się wroga, a samo wzgórze kryło w sobie niebezpieczeństwo dla zbliżającego się nieprzyjaciela. Rola, jaką spełniało to wyniosłe wzgórze, zjednało mu miano czatowni „Dybanki”²⁸). Od słowa „czatować”, „dybać” przyjęła się obecna nazwa wzgórza „Dybanka”, pod którym to mianem rozumiemy nie tylko zamkowe, ale całe pasmo wzgórza ciągnącego się wzdłuż miasta na długości 3 km. Zamek gostyniński był starannie ufortyfikowany. Otaczał go silny mur i fosa wypełniona wodą. Do zamku prowadziła wąska droga-grobla, prawdopodobnie sztucznie wysypana i most zwodzony. Z zamku na górę „Dybanka” miało niegdyś prowadzić przejście o znaczeniu strategicznym. Zamek gostyniński został prawdopodobnie wzniesiony na miejscu dawnego grodu za Bolesława Chrobrego jako tzw. stacja czyli dwór, w którym obok wielmoży feudalnej mieszkała również ludność służebna, gotowa w każdej chwili przyjąć księcia i jego drużynę.

Wokół dworu lokowali się rzemieślnicy i kupcy, co dało początek gostynińskiemu podgrodziu a następnie miastu Gostyninowi.

Wielu podróżujących kupców główną drogą handlową z Torunia do Lwowa, na której leżał

Gostynin znajdowało się tu gościnne locum, stąd osadę miano nazwać „Gościn”, w średniowieczu „Gostyn”, a po polsku „Gostynin”. Jest to druga wersja pochodzenia nazwy miasta, obok podanej wyżej.

Przez południową część ziemi gostynińskiej szedł szlak handlowy z Łowicza do Kowala²⁹⁾. Droga ta była częścią wielkiego traktu handlowego, prowadzącego z Torunia przez Brześć, Kowal, Gostynin, Łowicz, Rawę, Radom, Opaków, Sandomierz, Raławice, Lubaczów, Gródek do Lwowa³⁰⁾. Zapewne z drogą tą wiąże się tzw. wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Sejkowic w powiecie gostynińskim. Skarb został wykopany w 1859 r., składa się licznych ozdób srebrnych i 15 funtów (tj. ok. 6,083 kg) monet wczesnośredniowiecznych polskich i obcych, złożonych w glinianym naczyniu³¹⁾. Jedną część skarbu jest zdeponowana w Muzeum Narodowym w Krakowie (dawnym Muzeum im. Czapskich), zaś druga część — znajduje się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. M. Gumowski w pracy „Polskie skarby monet X—XI wieku”³²⁾ w oparciu o kryteria numizmatyczne oznaczył datę zakopania skarbu sejkowskiego na rok 1040, a nawet na 1020, czyli na czasy Bolesława Chrobrego, Analiza ozdób srebrnych wykazała, że pochodzą one głównie z okresu od końca X do połowy XI w., M. Dekówna i E. Statlerówna, autorka książki pt. „Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Sejkowic, pow. Gostynin” sądzi, że skarb mógł stanowić własność przejeżdżającego kupca lub mógł też należeć do znajdującego się w drodze feudała, zmuszonego na skutek nie sprzyjających okoliczności do ukrycia swego majątku w ziemi³³⁾. Z jednej strony depozyt — piszą autorki — stanowi ślad powiązań gospodarczych i kulturalnych północno-zachodniego Mazowsza z innymi krajami w początkach XI wieku, z drugiej zaś strony jest świadectwem wymiany wewnętrznej, w której obok monet środkiem płatniczym były ułamki ozdób srebrnych. I z tego względu skarb ten posiada dużą wartość źródłową dla dziejów Mazowsza we wczesnym średniowieczu³⁴⁾.

Drugi skarb wczesnośredniowieczny odkopano w Szczawinie Borowym, również w powiecie gostynińskim. W skład skarbu wchodziły liczne paciorki oraz fragmenty filigranowych zausznicy. Skarb jest zdeponowany w Muzeum Diecezjalnym w Płocku. Jak widać z powyższego przeglądu, zresztą pobieżnego i niepełnego, ziemia gostynińska bogata jest w liczne relikty materialne ukryte w ziemi. Te które udało się odkopać, świadczą o silnych procesach społeczno-gospodarczych, jakie zachodziły na omawianym terenie w okresie prehistorycznym i w początkach panowania Piastów.

Marian Chudziński

1. Chłudziński T., i in. — Województwo Warszawskie, przewodnik. Wydawnictwo „Sport i Turystyka”, W-wa 1961, s. 31.

2. Stefan Karol Kozłowski — Materiały paleolityczne ze stanowiska wydymowego Tokary-Rąbierz, pow. Gostynin (Przemysł tokarski), Światowit t. 25, Rocznik Katedry Archeologii Pierwotnej i Wczesnośredniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego, W-wa 1964.

3. Grzegorz Proniewski — Pobrzeże Wisły w najbliższej okolicy Płocka pod względem archeologicznym, Przegląd Archeologiczny, t. III, 1921, s. 81—96;

Roman Jekimowicz — Sprawozdane z działalności Konserwatora zabytków prehistorycznych okręgu warszawskiego za rok 1923. Wiadomości Archeologiczne, t. 9, 1928, s. 318;

Roman Jakimowicz — Sprawozdanie Konserwatora... Wiadomości Archeologiczne t. 10, 1929, a 277-8;

S. Krukowski, Paleolit, Encyklopedia Polska, Kraków 1939—48, s. 86.

4. Górka I., i in. — Najważniejsze wyniki badań archeologicznych na Mazowszu w ostatnich latach, 1962 — Rok Ziemi Mazowieckiej, Płock, czerwiec 1962, s. 100.

5. G. Proniewski — j. w.

6. R. Jakimowicz — j. w.

7. Tamże.

8. Górka I., i in., — j. w. s. 101; Sokółowski Zb. Zmudziński J., — Mazowsze Płockie. W-wa 1967 r., s. 220.

9. Tamże, s. 101—102.

10. S. Proniewski — j. w.

11. R. Jakimowicz — j. w.

12. Chłudziński T., in. — j. w. s. 215

13. G. Proniewski — j. w.

14. A. Niewęglowski — Z badań nad osadnictwem w okresach późnolateńskim i rzymskim na Mazowszu. Wrocław — W-wa-Kraków-Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1966 r., s. 11, 61, 83, 160.

15. Przegląd Archeolog., Poznań t. X, z 1958 r. s. 130.

16. Niewęglowski A., — jak wyżej, s. 61.

17. Chłudziński T., i in., — jak wyżej, s. 216.

18. Światowit, t. XXVI, w-wa 1965 r. s. 20.

19. Niewęglowski A., — j. w. s. 68.

20. Kempisty A., — Cmentarz późnorzymski w Korzynie, pow. Gostynin, Materiały starożytne s. 20—21.

21. Górski I. i in., — jak wyżej, s. 105.

22. jak wyżej.

23. Kempisty A., — jak wyżej.

24. Jakimowicz R., — jak wyżej, s. 318—319.

25. Jążdżewski K., Stan i działalność łódzkiego ośrodka badawczego w roku 1948, t. 18, zeszyt 5—6, s. 86.

26. Jakimowicz R., — jak wyżej, s. 321;

Dekówna M., Statlerówna E., — Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Sejkowic pow. Gostynin.

Wrocław, W-wa-Kraków — Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961 r. s. 95.

27. Staszewski J., — Słownik geograficzny, Gdynia 1948 r., s. 106;

Trojanowski T., — Zarys dziejów Gostynina (do końca XIX w.) Praca magisterska, Gdańsk 1957 r. s. 10.

28. Ustimowicz M. P., Gostiński zamok miasto zamylenia, konczyny i pierwej usypalnicy caria Wasilija Joannowicza Szujskiego, W-wa 1899, s. 6.

Trojanowski T., — jak wyżej, s. 12—13.

29. Dekówna M., Statlerówna E., — jak wyżej, s. 98.

30. Jak wyżej, s. 92.

31. Jak wyżej s. 32.

32. Gumowski M., — Polskie skarby monet X—XI w. Materiał, W-wa 1953, s. 146.

33. Dekówna M., Statlerówna E., — j. w., 101—102.

34. Jak wyżej.